הרב אחיה שלמה אמיתי

כאיל תערוג

על הערגה והנפש – פירושו של פסוק

"כְּאַיָּל תַּעֲרֹג עַל אֲפִיקֵי מָיִם כֵּן נַפְשִׁי תַעֲרֹג אֵלֶיךָ אֱ-לֹהִים" (תהלים מ"ב, ב)

פסוק מלבב זה, שמושר רבות במנגינות של דבקות, נושא עמו כמה קשיים פרשניים. ברצוננו להציע כאן פרוש חדש שהוא בעצם ישן, ונראה שיש בו כדי להבהיר פסוקים וביטויים נוספים.

המילה "תערג" מופיעה בתנ"ך שלוש פעמים, שתיים מתוכן בפסוק זה והפעם הנוספת בספר יואל (א, כ). הפירוש השגור בלשוננו ל"תערג" הוא תשתוקק, תכסוף[1]. על דרך זו צלעו השניה של הפסוק, נַפְשִׁי תַעֲרֹג אֵלֶיךָ אֱ-לֹהִים, פשוטה ומובנת ביותר, ולמעשה הפסוק מטרים את הפסוק הבא: צָמְאָה נַפְשִׁי לֵא-לֹהִים. נראה שנכון יותר לומר שבאופן אינסטינקטיבי הצלע השנייה מקרינה על צלעו הראשונה של הפסוק, ומביאה לפרש את עריגת האיל כהשתוקקות למים. פירוש זה עתיק, וזו המשמעות שפירש התרגום הארמי "תרגג"[2]. אך מנין לנו ש"תערוג" משמעו תכסוף ותשתוקק?

מלבד הקושי הבסיסי במשמעות המילה "תערג", יש קושי נוסף בצלע הראשונה של הפסוק – ביחס בין המילים "איל" המתפרש כזכר ו"תערוג" שהוא לכאורה לשון נקבה.

הקשר דומה יש לפסוק ביואל:

גַּם בַּהֲמוֹת שָׂדֶה תַּעֲרוֹג אֵלֶיךָ כִּי יָבְשׁוּ אֲפִיקֵי מָיִם וְאֵשׁ אָכְלָה נְאוֹת הַמִּדְבָּר.

גם מפסוק זה קשה לברר – מהי ערגה זו?

לפי הפירוש הפשוט שערגה היא השתוקקות (אף שכאמור אין לנו הסבר ברור כיצד שרש ע.ר.ג קשור בתכונת הנפש הזו של ההשתוקקות), שני הפסוקים לכאורה מתארים מצב דומה – צימאון למים. האיל משתוקק למים ובהמות השדה משתוקק אל ה' – שייתן לו מים. אך אם כן מתעורר קושי חדש: מן הראוי היה לכתוב תערג

1. וכן במילון אבן שושן, ערך 'ערג': "שאף, נכסף, התאווה מאוד אל-".
2. נראה שמתוך פירוש זה לפסוק נוצר מטבע הלשון "ערג נפש": כבר בשיר הכבוד נאמר "כי אליך נפשי תערוג", וגם מרן הראי"ה זצ"ל משתמש במטבע לשון זו – באורות התחיה (סא), בענייני תפילה שבתחילת סידור עולת ראיה (תורה ותפילה אות ו) ובעוד מקומות.

"אל" אפיקי מים ולא "על" אפיקי[3] מים[4]. ועוד, האפיק הינו הערוץ[5] בו זורמים המים, כביואל - יָבְשׁוּ אֲפִיקֵי מָיִם. וכי האיל עורג אל האפיק? והרי עורג הוא אל תוכן האפיק - אל המים. נראה שהערות אלו מערערות את הביטחון בפירוש המילה תערוג כ'תשתוקק' ו'תכסוף'.

א. פירושי הראשונים למילה "תערג"

אמנם קרוב לזה פירש רבי ישעיה מטראני ביואל: תערוג אליך - תחמוד אליך[6], אך הפירוש המצוי אצל הראשונים שונה. פירוש רש"י כאן מתייחס לשני הקשיים הראשונים שהעלינו. על הקושי הבסיסי, משמעות הערגה, הוא עונה:

> כאיל תערג על אפיקי מים - לשון ערג נופל על קול האיל, כאשר יפול לשון נהם לארי ושקוק לדוב וגעה לשוורים וצפצוף לעופות.

הוא מביא את דברי חז"ל ומפרשם באופן התומך בדבריו:

> אמרו רבותינו: האיילה הזאת חסידה שבחיות, וכשהחיות צמאות למים הם מתכנסות אליה שתתלה עיניה למרום. ומה היא עושה? חופרת גומא ומכנסת קרניה לתוכה וגועה, והקב"ה מרחם עליה והתהום מעלה לה מים.

לדבריו שמות שונים יש לנו לקולותיהם של חיות שונות, וקולו של האיל נקרא ערגה, כמו שקול האריה נקרא נהימה וכדומה. בהמשך דבריו מביא רש"י כתנא המסייע את דונש:

> גם דונש פתר אותו לשון קול של איל.

פירוש זה עם התמיכה מאגדת חז"ל חוזר בפרשנים השונים[7].

לקושי הנוסף עונה רש"י שאכן הפסוק אינו מתאר רק את המיית האיל הזכר אל המים, אלא גם את המיית האיילה:

3. האפיקים הם "מקומות ששם מים רבים עמוקים", ראב"ע שם.
4. אמנם הרד"ק פתר זאת בדרך מקובלת: "על אפיקי מים - כמו אל, וכן רבים".
5. אמנם בפירוש דעת מקרא בתהלים שם ביאר שהכוונה לזרמי מים, והפנה לפרק י"ח, טז: "ויראו אפיקי מים". הוא ביאר שאפיק בא כאן במשמעות קרקע הנתיב.
6. וכאן בתהלים פירש כשאר הראשונים: "כמו שתאמר נהם לארי", וראה לקמן הערה 10.
7. רד"ק, המצודות, אלשיך, המלבי"ם ובדעת מקרא. אמנם יש לציין את הערתו של רש"ר הירש בפירוש לתהלים, שהפסוק ביואל המתאר את עריגת "בהמות שדה" ככלל מפריך את הטענה שהעריגה היא קול ייחודי של האיל.

כאיל תערוג - כאילת תערוג לא נאמר וכאיל יערוג לא נאמר אלא כאיל תערוג, דבר הכתוב בזכר ובנקיבה הזכר עורג על עסק המים כמו שפרשנו, הנקיבה כשהיא כורעת לילד והי׳ צועקת הקדוש ברוך הוא מרחם עליה.

לדברי רש״י הפסוק בא לתאר שני קולות שונים, של האיל ושל האיילה. לעומת זאת ראב״ע תירץ שאיל הוא הנקבה, כמו ״עז בת שנתה״ (במדבר ט״ו, כז), והרד״ק הציע בין השאר שהוא שם לעדת האיילים שלגביה נכון השימוש בלשון נקבה.

ב. עריגה - מתיחת הצוואר

אמנם רש״י שם מביא גם פירוש אחר, ודוחהו בחזקה:

ומנחם חבר תערוג עם לחייו כערוגת הבשם (שיר השירים ו׳, ב). אכן לא יתכנו דבריו, גם דונש פתר אותו לשון קול של איל.

אולם נראה שהצעתו של מנחם תתן לנו פנים חדשות.

אכן מנחם במחברתו בערך ערג ״ארג״ את שלושת הפסוקים, בשיר השירים בתהלים וביואל, ללא הסבר ובסדר זה. נראה שרצונו לומר שפעולת האיל דומה לערוגת הצמחים[8], ונציע כי הפעולה היא - מתיחה. כמו הערוגה שנמתחת לאורך השדה, ובהקשר של שיר השירים מדובר בצמחי בשם, כך האיל העומד על הגדה מותח את צווארו מעל אפיק המים העמוק[9] כדי להגיע אל המים ולשתותם.

כדוגמתו הפסוק ביואל כאילו מתכתב עם פסוקנו. בעוד שבתהלים האיל מותח את צווארו על האפיק על מנת לשתות מן המים[10] - לבהמות השדה ביובש הנורא שנוצר מעצירת הגשמים, לא נותר אלא למתוח את צווארם אל ה׳ בבקשת מים[11].

נפש - צוואר

כאן אנו באים לביאור חלקו השני של הפסוק: כֵּן נַפְשִׁי תַעֲרֹג אֵלֶיךָ אֱ-לֹהִים.

על הפסוק בתהלים (סט, ב) הוֹשִׁיעֵנִי אֱ-לֹהִים כִּי בָאוּ מַיִם עַד נָפֶשׁ, כתב במצודת דוד:

עד נפש - המשיל עומק הצרות למים שוטפים הבאים עד הצואר והנפש קרובה לצאת.

8. רש״ר הירש בפירוש לתהלים אימץ במידת מה את פירוש זה, אך הסב אותו למשל לצורך במים.
9. ראב״ע יואל שם. אפשר גם שהאפיק הוא גדה למים, כמו בישעיהו ח׳ ז ובראב״ע שם.
10. ומכאן טעמו של ר״י מטראני שביואל פירש תחמוד ואילו כאן כקולו של האיל. לטעמו אין שני הפסוקים מתארים מציאות דומה אלא להיפך, מציאות הפוכה: ביואל יש מחסור במים ולכן האיל עורג וחומד אותם, ואילו בתהלים יש מים והאיל עורג משמחה.
11. אם אמנם הם משמיעים קול של המיה או געיה.

נראה ששיעור דבריו כך הוא: באו המים עד הצוואר. אם כן, מדוע נאמר "עד נפש"? כי כאשר מגיעים המים עד צוואר הנפש קרובה לצאת.

אולם נראה להציע שאין צורך לבאר את השימוש במילה "נפש", כי הנפש היא היא הצוואר.

במסכת בבא בתרא (פט, א) נאמר:

> ת"ר: נפש מאזנים – תלויה באויר ג' טפחים, וגבוהה מן הארץ שלשה טפחים, וקנה ומתנא שלה שנים עשר טפחים; ושל צמרים ושל זגגין – תלויה באויר שני טפחים, וגבוהה מן הארץ שני טפחים, וקנה ומתנא שלה ט' טפחים; ושל חנווני ושל בעה"ב – תלויה באויר טפח, וגבוהה מן הארץ טפח, וקנה ומתנא שלה ששה טפחים; ושל טורטני – תלויה באויר שלש אצבעות, וגבוהה מן הארץ שלש אצבעות, וקנה ומתנא שלה איני יודע.

מה היא הנפש בברייתא זו? הראשונים כמעט כולם פירשו בדרך אחת, המבוארת יותר בלשונו של הרמ"ה:

> מאי נפש מאזנים? ברזל העומד באמצעיתו של קנה כעין כובע והלשון באמצעיתו. ופעמים שעושין אותו של חוט או של משיחה והוא הנקרא חוט המאזנים. ומאי תלויה באויר שלשה טפחים? שכשהשוקל תופש בראשו של חוט זה או בראשו של ברזל, יהא החוט או הברזל היוצא מתחת ידו תלוי באויר שלשה טפחים, שנמצא החוט ממקום שיוצא מיד השוקל ועד שמגיע לקנה שלשה טפחים. ואמאי קרו ליה נפש? לפי שהוא גבוה שבמאזנים, כמה דקרו ליה לבנין שעל גבי הקבר נמי נפש.

אם נדמה את הקנה האופקי של המאזניים ככתפיים, הרי שהחוט העולה באמצען הוא כצוואר ונקרא כאן – נפש.

וכך ברש"י במסכת שבת (סד, א ד"ה שק):

> הוא עשוי מנוצה של עזים, שאף על פי שאינו אריג אלא קלע קטן עשה מנוצה של עזים לתלות בו בתי נפש – לצואר בתו.

לאור זאת נציע שחלקו השני של הפסוק הוא מקבילה משלימה והפוכה בדמיונה לחלקו הראשון של הפסוק:

כאיל תערוג, תמתח את נפשה, היינו צווארה, לכיוון מטה על אפיקי מים,

כן – נפשי היינו צווארי תערוג[12], תמתח מעלה – אליך א-להים.

12. וכשקוראים לצוואר נפש הרי שמתייחסים אליו בלשון נקבה – כן נפשי תערוג.

כמו שהאיל מאמץ את כוחותיו לקבל את חיותו אבל מן המים החומריים הנמוכים, כך גם אני מאמץ את כוחותיי לקבל את חיותי - אך משוכן שחקים, מן הקדוש ברוך הוא, אליו צמאה נפשי, לא-ל חי שהדבקים בו כולם חיים.

פשוטו של מקרא הוא תמונה פיזית נראית לעין אך זו חושפת תמונה פנימית, צורך חיוני - שקיקה אצל החיה למים ואצל האדם לקרבת ה'. לא רחוק לומר שמכאן הושאלה כבר בימים קדמונים הפעולה הפיזית - העריגה - לעולם הפנימי, כביטוי לשקיקה ולכיסופים, ובלשוננו ערגה.

ג. ה"נפש" כצוואר בפסוקים נוספים

אמנם יש מקום לומר שלשון מקרא לחוד ולשון חכמים לחוד, ונפש שבחז"ל אינה ראיה לנפש שבמקרא, אך פירוש זה לנפש שופך אור גם על פסוק נוסף, מלמד ונמצא למד (תהלים קה, יז-יח):

שָׁלַח לִפְנֵיהֶם אִישׁ לְעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף: עִנּוּ בַכֶּבֶל רַגְלוֹ בַּרְזֶל בָּאָה נַפְשׁוֹ.

כעת הפסוק יתפרש: יוסף נמכר כעבד, על רגלו קשרו כבל ובקולר ברזל הכניסו[13] את צווארו[14].

לתוספת נופך, ולכבודה של ירושלים[15], בישעיהו נאמר (ח, ח):

וְחָלַף בִּיהוּדָה שָׁטַף וְעָבַר עַד צַוָּאר יַגִּיעַ וְהָיָה מְטוֹת כְּנָפָיו מְלֹא רֹחַב אַרְצְךָ עִמָּנוּ אֵ-ל.

ופירש מצודת דוד: "עד צואר יגיע - יבוא עד חוזק הצואר והוא ירושלים", וכן באלשייך שם, ופתרונו בפתרון תורה (פרשת וזאת הברכה, עמ' 339): "ובין כתפיו שכן - בין כתפים צואר יהיה שהיא בין שתי כתיפות, וצואר משול על ירושלים, שנאמר ורוח כנחל שוטף עד צואר יגיע".

13. גם כאן כיוון שהצוואר נקרא נפש, נאמר בו 'באה' בלשון נקבה.
14. בפירוש רש"י הביא ממדרש רבה (וישב פז): "אמר רב הונא בר אידי: שרתוע עשתה לו תחת זקנו שאם ירכין פניו השרתוע מכהו, שרתוע פי' שפוד". ולפום ריהטא משמעו שהברזל דקר אותו, וכמשמעות שהביא האלשייך, עיין שם בפירושו. אמנם הראב"ע, הרד"ק ואחרים פירשו את הברזל כשלשלת, ותירצו את לשון נפש כעינוי הנפש, אך מדקדוק המדרש נראה שמפרש לשון נפש - צוואר: "עד היכן, רב הונא בשם רבי אחא אמר: עד שנתנה שרתוע של ברזל תחת צווארו עד שיתלה עיניו ויביט בה, אעפ"כ לא היה מביט בה, הה"ד (תהלים קה) ענו בכבל רגלו ברזל באה נפשו".
15. המאמר נכתב בימי חגיגות יובל החמישים לשחרורה של ירושלים ת"ו.

והגם שבמסכת שבת (ו, א), את הביטוי 'עיר של זהב' פירשו רש"י (נז, א) והרמב"ם – כלילא, כתר, עטרת, במפרש על מסכת נדרים (נ, א ד"ה 'אי הוי לי') כתב: 'ירושלים של זהב – בתי נפש שמצוירת בכל ענייני ירושלים'. שוב הנפש משמעה הצוואר, ואליה משולה ירושלים.